

DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-2\(34\)-7-25](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-2(34)-7-25)

УДК 330.131.7:314.747:325.14

JEL Classification: J21; J62

Олена Малиновська

доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу соціальної стратегії
Національний інститут стратегічних досліджень (Київ, Україна)

E-mail: malynovska53@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5305-0253>

Любов Яценко

головний консультант відділу соціальної стратегії

Національний інститут стратегічних досліджень (Київ, Україна)

E-mail: yatsenkol59@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7686-3812>

ВПЛИВ ЗУМОВЛЕНОЇ ВІЙНОЮ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ ЗА КОРДОН НА СТАН ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

Наведено загальнотеоретичні основи концепції соціальної стійкості, основні віхи її формування, ключові засади й поняття. Розкрито вплив міграції населення на соціальну та економічну стійкість. Обґрунтовано доцільність оцінок вимушеної міграції цивільного населення в умовах воєнних дій та її впливу на трудовий потенціал. Унаслідок війни мільйони українців були змушені залишити свої домівки, роботу та користуватися тимчасовим захистом в європейських державах. Масовий відтік населення негативно позначається на якісних та кількісних характеристиках трудового потенціалу та створює ризики соціальної стійкості. У статті оцінено наслідки вимушеної міграції, зумовленої війною, та окреслено напрями державної політики, спрямованої на мінімізацію втрат та розвиток трудового потенціалу, що необхідно для забезпечення соціальної стійкості.

Ключові слова: трудовий потенціал; вимушена міграція; оцінка втрат; соціальна стійкість.
Бібл.: 28.

Постановка проблеми. У комплексі актуальних для України суспільних проблем важливе місце посідає збереження і розвиток трудового потенціалу, який є основою формування продуктивної зайнятості та забезпечення соціальної стійкості. Розвиток трудового потенціалу, як одного із ключових факторів економічного зростання, є головною умовою покращання добробуту населення та передбачає зміну його кількісних та якісних характеристик відповідно до потреб економіки, підвищення конкурентоспроможності й ефективності використання. В умовах війни загрози трудовому потенціалу посилюються, що може негативно позначитися на соціально-економічній стійкості країни, перспективах повоєнного відновлення. Зокрема, значно страждає демографічний базис трудового потенціалу як унаслідок незворотних людських втрат, так і посилення вимушеного міграційного відтоку населення за кордон. За таких умов пріоритетним завданням є мінімізація наслідків безпекових, гуманітарних та демографічних проблем, збереження трудового потенціалу як важливого джерела ділової активності та забезпечення найважливіших державницьких функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти формування та використання трудового потенціалу висвітлювалися в роботах Д. Богині, К. Білецької, О. Грішнєвої, Е. Лібанової, Л. Марценюк та ін. Дослідження впливу міграції на трудовий потенціал та проблем, пов'язаних із менеджментом міграційних переміщень, присвячені науковій праці А. Гайдуцького, С. Пирожкова, О. Позняка, А. Колота та ін. Дискусії, що точаться навколо цих питань, підтверджують науковий інтерес та актуальність проблеми.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Попри багатоаспектність численних досліджень щодо особливостей та перспектив розвитку трудового потенціалу в контексті соціальної стійкості, його адаптивності до нових викликів сучасності, подальшого опрацювання потребують аспекти його формування в умовах воєнної та повоєнної економіки. Особливої актуальності набуває проблема впливу на трудовий потенціал підвищеної інтенсивності переміщень населення, викликаного широкомасштабною агресією РФ. Необхідними є оцінки евентуальних втрат та пошуку інструментарію їх мінімізації для подолання ризиків послаблення соціальної стійкості. Усе це доводить актуальність та зумовлює постановку завдання, логіку та структуру статті.

Мета статті. Метою статті є дослідження втрат трудового потенціалу внаслідок активізації міграційних потоків під час війни, що посилюють ризики для забезпечення соціальної стійкості, та обґрунтування пропозицій щодо розв'язання цих проблем. У процесі її досягнення застосовані методи аналізу, порівняння та інші методи наукового пізнання.

Виклад основного матеріалу. В умовах війни питання соціальної стійкості, під якою ми розуміємо здатність окремих осіб і груп (сім'ї, громади, суспільства загалом), а також соціальних інститутів (громадських організацій, органів влади та управління) підготуватися до можливої дестабілізації, відновитися після потрясінь, а також адаптуватись і зростати на основі досвіду, отриманого в результаті дестабілізуючих подій [1], набуває особливої актуальності.

Стійкість можна розуміти як атрибут системи, її здатність, її якість, що великою мірою залежить від ресурсів, які можуть бути мобілізовані як процес і як результат.

Оскільки люди є основною виробничою силою і водночас споживачами матеріальних благ, зв'язок між соціальною стійкістю та стійкістю економіки є амбівалентним. З одного боку, рівень соціальної стійкості великою мірою залежить від рівня та поступальності економічного розвитку, його здатності забезпечувати умови для стабільного становища людей та зростання їхнього добробуту, а з іншого – соціальна стійкість є важливою запорукою стійкості економічної системи, її виживання та розвитку. Тобто соціальна стійкість є метою економічної стійкості й водночас її результатом.

Соціальна стійкість передбачає кілька рівнів забезпечення. Перший і головний із них – стійкість особистості, що включає передусім здоров'я, тривалість життя, високий рівень освіти, гідну зайнятість, достатній дохід, гарантії прав, можливості розвитку, оскільки людина є тим головним і суттєвим елементом, від якого залежить стійкість суспільства. Другий – мезорівень, стійкість сім'ї, громади, тобто здатність до самозабезпечення, адаптації до викликів та розвитку. Третій – макрорівень, стійкість на національному та глобальному рівнях, що передбачає суспільну єдність, інклюзивність, здатність різноманітних груп населення спільно долати ризики й рухатися вперед після потрясіння, включає стійкість соціальних механізмів (самоорганізації, соціальних ліфтів тощо).

Аналіз міграції в контексті соціальної та економічної стійкості передбачає підхід до неї, з одного боку, як до реакції на небезпеку, тобто як до засобу забезпечення стійкості, а з іншого – як до виклику.

На індивідуальному рівні в результаті переміщень, тим більше вимушених, люди зазвичай зазнають втрат (родини, звичного оточення, фінансових засобів), переживають економічну маргіналізацію, соціальну ізоляцію та культурне відчуження, обмежений доступ до ресурсів, необхідних для відновлення якості їхнього життя. На мезорівні міграція руйнує сталі відносини в сім'ї та громаді, тобто є викликом для їхнього стабільного функціонування. На макрорівні, тобто в масштабах країни, регіону, ризики міграції для територій, звідки мігранти вибувають, полягають передусім у зменшенні трудового та інтелектуального потенціалу, а для територій прибуття – у необхідності значних зусиль та витрат для облаштування мігрантів, що особливо актуально, коли йдеться про вимушених мігрантів, біженців.

Водночас міграція під впливом несприятливих або й загрозливих чинників дає людям змогу зберегти життя і здоров'я, є засобом адаптації як важливої складової стійкості на індивідуальному та колективному рівнях. На макрорівні в короткостроковій перспективі завдяки виїзду населення з країни міграція забезпечує зменшення безробіття, навантаження на соціальні фонди, тиску на державні інститути, які працюють у надзвичайному режимі. Тобто виїзд за кордон може сприяти стійкості, не лише забезпечуючи виживання та безпеку мігрантів, а й покращуючи шанси на набуття за дуже обмежених ресурсів необхідної підтримки тим, хто залишається вдома.

Міграція має також значний потенціал для забезпечення соціальної стійкості, використання якого може частково компенсувати втрату ресурсів внаслідок відпливу населення. Він реалізується через грошові перекази мігрантів на Батьківщину, передачу знань, встановлення міжнародних зв'язків та повернення збагачених новим досвідом людей на Батьківщину. Тобто міграція може сприяти технічним та інституційним інноваціям, накопиченню грошових ресурсів, підвищенню добробуту та зменшенню нерівності доходів, а отже, зниженню ризиків та формуванню стійкості й на мікро-, і на макрорівнях.

Таким чином, вплив вимушеної міграції на стійкість економіки України в умовах війни та повоєнної відбудови необхідно розглядати у двох площинах. По-перше, як ризик втрати необхідних для економічного розвитку країни людських ресурсів, а по-друге, як засіб їх збереження, а також використання можливих позитивних наслідків міграції.

В умовах воєнних дій та продовження вимушеної міграції цивільного населення, коли обсяги та напрями його переміщень постійно змінюються, щодо масштабу втрат трудового потенціалу в результаті масового виїзду біженців війни за кордони можна оперувати лише оцінками. Найбільш вживаними з них є оцінки, що належать Управлінню Верховного Комісара ООН у справах біженців і формуються на основі інформації держав, що надали прихисток біженцям з України [2].

Згідно з даними УВКБ станом на кінець травня 2023 року чисельність вимушених мігрантів з України становила 8240 тис. осіб, у т. ч. 5125 тис. осіб були зареєстровані як користувачі тимчасового захисту чи подібних форм захисту відповідно до національного законодавства в Європі. Більшість з них перебували в Польщі (1,6 млн), Німеччині (934 тис.), Чехії (520 тис.). Однак потрібно зважати на те, що отримати тимчасовий захист могли не лише українці, які виїхали з держави після 24 лютого 2022 р., а й ті, які з різних причин (робота, приватні справи, відрядження, лікування, туризм тощо) на момент вторгнення перебували за кордоном і з безпекових міркувань не могли повернутися на Батьківщину. Таким чином, чисельність користувачів тимчасового захисту не є тотожною чисельності українців, які виїхали після початку російської навали.

Застереження щодо даних про реєстрацію користувачів тимчасового захисту можна висловити також у зв'язку з тим, що оскільки українці мають можливість пересуватися територією ЄС, вони включають інформацію про тих, хто виїхав в іншу країну, проте з реєстрації не знявся (таких за оцінками Агенції ЄС з питань біженців (EUAA), яке проводило опитування українських біженців з квітня 2022 р. по січень 2023 року, може бути приблизно 7 % [3]). До них логічно додати й тих українців, які виїхали до Північної Америки (до США прибули за оцінками 271 тис. біженців війни з України [4], а до Канади – 167,6 тис. [5]) та інші держави світу, оскільки вони виїжджали туди не безпосередньо з України, а з інших держав, де могли бути зареєстрованими. Крім того, значна частина українців, які після початку війни шукали прихистку за кордоном, уже повернулася на Батьківщину. За оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), що базуються на систематичних опитуваннях населення шляхом набору випадкових телефонних номерів, станом на січень 2023 року кількість осіб, повернулися сягала 1,1 млн [6], впевненості, що всі вони знялися з реєстрації в країнах прихистку, немає.

Дуже сумнівними є дані УВКБ, що стосуються кількості українських біженців у Росії – 2852 тис. Загальну оцінку чисельності українських біженців в Європі – понад 8 млн – сформовано з урахуванням цих даних. Проте, по-перше, ця цифра отримана від російської влади, верифікувати її неможливо; по-друге, вона лишається незмінною протягом тривалого часу, хоча дані по інших країнах постійно оновлюються, що викликає сумнів у її відповідності; по-третє, вірогідно, йдеться про чисельність перетинів кордону РФ громадянами України. Водночас дані про виїзд українців з РФ не надаються. Однак за інформацією сусідніх до Росії європейських країн, що публікувалася в пресі, цей потік доволі численний. Так, станом на 15 листопада 2022 р. з моменту початку війни понад 320 тис. українців в'їхали до Латвії через російський та білоруський кордони [7]. Станом на жовтень 2022 р. до Грузії в'їхали з Росії 160 тис. українців [8], а до Естонії – 109 тис. громадян України [9]. Таким чином, за неповними даними лише до країн Балтії та Грузії протягом пів року війни з Росії виїхали щонайменше 600 тис. українців. Логічно припустити, що в наступні місяці виїзд продовжувався.

Офіційні дані Головного управління з питань міграції МВС РФ також суперечать твердженням про майже 3 млн біженців з України. За результатами його діяльності протягом 2022 року зафіксовано фактів постановки на міграційний облік громадян України 1070 тис., а зняття з міграційного обліку – 832 тис. Якщо навіть врахувати масову роздачу українських паспортів на окупованих територіях, набуття у 2022 р. громадянства РФ 296,9 тис. громадян України, тобто значну кількість українців, які не потребують додаткових, крім російського паспорта, документів для легалізації на території РФ, наведені цифри свідчать, що чисельність українських біженців у Росії значно завищена.

Ще одним джерелом даних для оцінки обсягів вимушеної міграції українців за кордон є дані про перетини кордону. За даними УВКБ ООН, що акумулює інформацію, отриману від країн, які межують з Україною, тобто також і РФ, за період після початку війни станом на кінець травня 2023 року зафіксовано 21,7 млн перетинів кордону України у напрямку на виїзд, що враховує понад 2,8 млн виїздів до Росії. Водночас західний кордон України перетинали 18,8 млн разів з України і 12,9 млн в Україну. Можна припустити, що різниця між цими цифрами вказує на чисельність тих, хто виїхав, проте не повернувся в Україну, яка становить 5,9 млн. Однак потрібно зважати, що, по-перше, у УВКБ відсутні дані щодо чисельності в'їздів через угорсько-український кордон, до суми в'їзду їх не зараховано; по-друге, чисельність виїздів включає виїзди, що здійснювалися громадянами третіх країн, а в'їздів – лише громадянами України. Враховуючи ці застереження експерти висловлювали думку, що виїхали і не повернулися в Україну приблизно 3,3 млн осіб [10].

На думку інших експертів, зокрема директорки Інституту демографії та соціальних досліджень академіка НАНУ Е. Лібанової, яка базується на даних Державної прикордонної служби України (ДПСУ), чисельність громадян, які виїхали і не повернулися, ще менша і з 24 лютого 2022 р. до 20 лютого 2022

р. становить 1 мільйон 830 тис [11]. Потрібно, однак, зазначити, що дані українських прикордонників щодо виїзду не збігаються з даними прикордонників сусідніх країн щодо в'їзду, оскільки в перші тижні після початку широкомасштабної агресії було прийнято рішення про спрощення процедур перетину кордону, не вся інформація фіксувалася, зокрема щодо жінок з дітьми, крім того, значна частка українців не мала паспортів для виїзду за кордон і подорожувала з внутрішніми ідентифікаційними документами, навіть їх ксерокопіями. Так, опитування, проведене УВКБ ООН в семи європейських державах влітку 2022 р. серед біженців з України, показало, що не мали закордонних паспортів 19 % з них [12]. Унаслідок цього прикордонниками країн ЄС від початку активної фази російсько-української війни і до 1 серпня 2022 зафіксовано на 780 тис. перетинів кордону з України більше ніж за даними ДПСУ. Аналогічно в'їздів до Молдови виявилось на 300 тис. більше, ніж виїздів [13]. Таким чином, до наведеного вище сальдо в'їзду/виїзду за підрахунками ДПСУ потрібно додати принаймні мільйон. Тобто через західний кордон виїхали і не повернулися в Україну щонайменше 3 млн громадян. Потрібно також зважати, що оцінки, сформовані на основі сальдо перетинів кордону, не враховують тих українців, які прибули до європейських країн через територію РФ і західний кордон України не перетинали. Якщо орієнтуватися на наведені вище цифри щодо в'їзду українців до країн Балтії та Грузії груба оцінка їхньої чисельності може сягати мільйона осіб.

Таким чином, на нашу думку, враховуючи наведені вище оцінки та застереження щодо них можна припустити, що в Європі, США та Канаді, інших країнах знайшли притулок понад 4 млн біженців з України. На території РФ добровільно чи примусово опинилися від 1 до 2 млн громадян.

Для оцінки втрат трудового потенціалу в результаті вимушеної міграції з України важливо зважати на демографічні характеристики вибулих. Так, згідно з даними різноманітних соціологічних опитувань, проведених у різних країнах світу, понад 40 % біженців діти до 18 років, осіб старше 60 років 6-8 %, тобто дорослі працездатні становлять до половини біженців.

Статеву-вікову структуру мігрантів проілюструємо даними щодо реєстрації українських вимушених мігрантів у Польщі. Станом на кінець березня 2023 р. тут зареєстровано 1,6 млн біженців з України, серед яких 39 % жінок і 13 % чоловіків 18-59 років, 40 % дітей до 18 років, 8 % осіб старше 60 років [14].

Таким чином, якщо припустити, що статеву-віковий склад українських біженців в інших країнах приблизно такий самий, як і в Польщі, тобто осіб працездатного віку серед них трохи більше ніж 50 %, та виходити із оцінки 5 млн біженців за кордоном (враховуючи РФ), це означатиме, що внаслідок вимушеної міграції з України виїхали до 3 млн осіб у працездатному віці.

Водночас не можна не враховувати, що на трудовий потенціал країни впливають не лише втрати працездатного населення, а й дітей та молоді, які загрожують українській економіці скороченням пропозиції робочої

сили та погіршенням її якісних характеристик уже в недалекому майбутньому. Що ж до середньо- та довгострокової перспективи, зменшення чисельності молоді негативно впливатиме на демографічний, а отже, і на трудовий потенціал країни.

За даними Єврокомісії влітку 2022 р. близько 492,7 тис. вимушено переміщених дітей з України відвідували навчальні заклади у країнах ЄС. За оцінками міністерств освіти Польщі та Німеччини у двох основних приймаючих країнах навчалися 192,5 тис. та 201,0 тис. українських дітей відповідно. При цьому зазначимо, що не всі потенційні школярі розпочали навчання в новій країні, адже багато хто продовжує освіту дистанційно в Україні.

Для оцінки втрат трудового потенціалу важлива не лише оцінка кількості працездатного населення, яке виїхало з України, а й інформація про те, чи були біженці вдома економічно активними, чи продовжують працювати за кордоном дистанційно, якими є їхні якісні характеристики як працівників, тобто рівень освіти та кваліфікації, досвід роботи.

Цю інформацію можна отримати із результатів соціологічних досліджень, десятки яких здійснили міжнародні організації, зарубіжні та українські аналітичні центри. При їх використанні, однак, необхідно враховувати, що в умовах вимушеної міграції неможливо створити репрезентативну вибірку, лише невелика частина опитувань відбувалася шляхом безпосереднього спілкування з респондентами, переважно людей опитували через соціальні мережі чи телефон, тому коло опитаних обмежено тими, хто користується Інтернетом та мобільним зв'язком, тобто належить до порівняно молодшої та освіченішої, ніж загалом, частини біженців. Разом з тим, отримана завдяки опитуванням інформація видається цілком вірогідною, оскільки проведені різними установами та за різною методикою вони надають дуже близькі результати.

Так, за нещодавно опублікованими результатами проекту Агентства ЄС з питань біженців (EUAA), яке збирало інформацію про українців в Європі з квітня 2022 по січень 2023 року [15], серед дорослих біженців жінки становлять 78 %, 80 % з них у найбільш продуктивному віці 18-40 років, 76 % біженців на Батьківщині були працевлаштовані. Тобто частина молодих жінок навчалася або піклувалася про малолітніх дітей і на ринок праці не виходила (за даними реєстрації 8 % українських біженців у Польщі – діти у віці до 5 років). Таким чином, втрати працівників внаслідок вимушеної міграції за кордон менші, ніж втрати працездатного населення. Якщо взяти за основу зроблене вище припущення про виїзд приблизно 3 млн українців працездатного віку, то чисельність серед них працевлаштованих до виїзду в Україні становитиме 2,2 млн.

Водночас необхідно врахувати, що частина біженців перебуваючи за кордоном працюють віддалено. За даними опитування, проведеного групою «Рейтинг» восени 2022 р., віддалено працювало 18 % респондентів, що, однак, суттєво менше, ніж навесні того ж року – 26 % [16]. Частка працівників,

які продовжують працювати віддалено, особливо швидко знижується серед тих, хто перебуває за кордоном, оскільки частина працедавців перериває трудові відносини з особами, які виїхали за межі держави. За даними опитування, здійсненого на замовлення Центру економічних стратегій, серед біженців віддалено на українські компанії працювали 9 % [10].

З урахуванням цієї обставини втрати працівників унаслідок вимушеної міграції можуть становити приблизно 2 млн. Така оцінка є близькою до оцінки Міжнародної організації праці (МОП), згідно з якою з України виїхало приблизно 1,7 млн осіб, працевлаштованих на Батьківщині, або 11 % української робочої сили [17].

Варто зауважити, що за даними МОП протягом року війни Україна втратила 2,4 млн робочих місць [17], що зумовлює підвищення рівня невизначеності, ризиків в економіці країни, звуження поля прикладання праці, падіння якості зайнятості та ускладнює пошук роботи. Разом з тим, масовий виїзд за кордон працездатного населення та наявність ризиків неповернення частини вибулих спричиняє зменшення пропозиції робочої сили, а отже, і тиску на ринок праці. Проте в довгостроковій перспективі очевидною є загроза дефіциту працівників, зростання навантаження на бюджет країни, сферу соціального захисту.

Важливою є не лише кількість, але й якість вибулих працівників. Так, за даними згаданого вище опитування EУАА, 73 % українських біженців в Європі, які взяли в ньому участь, мають вищу освіту (ступінь бакалавра чи магістра) [15]. Результати опитування у Німеччині дають оцінку у 60 % дорослих біженців з України із вищою та 30 % із фаховою освітою [18]. При цьому українські біженці більш освічені, ніж середньостатистичний українець: у 2021 році 54 % людей працездатного віку в Україні мали вищу освіту [19]. Хоча дослідники вважають соціологічні дані дещо завищеними, мотивуючи це переважанням серед респондентів, які беруть участь в опитуваннях через електронні засоби зв'язку, відносно освіченіших біженців, адміністративні дані служб зайнятості країн перебування в основному їх підтверджують. Так, за даними швейцарської служби зайнятості 64 % українських біженців, які до неї звернулися, мають вищу освіту. В Іспанії, за даними служби зайнятості, осіб з вищою освітою серед вимушених мігрантів 62 % [20].

Крім освіти, біженці з України мають значний виробничий досвід. Відповідно до результатів різних опитувань, як уже зазначалося, 75 % респондентів на Батьківщині працювали, причому, що дуже важливо, половина з них на посадах, що вимагали високого рівня кваліфікації [20].

Втрата освічених і досвідчених працівників є, безумовно, болючою для економіки України. Відтік кваліфікованих спеціалістів означає втрату інтелектуальної складової трудового потенціалу, що послаблює конкурентоспроможність робочої сили та може гальмувати інноваційні зрушення. Ці втрати тим більше небезпечні, оскільки певна частина вимушених мігрантів

вірогідно не повернеться на Батьківщину. Причому за результатами досліджень Центру економічних досліджень менш схильні до повернення саме люди з вищим рівнем освіти [10]. Отже, наявним є ризик послаблення якісних характеристик трудового потенціалу країни, загострення проблем щодо дефіциту кадрів в окремих галузях економіки.

Не менш важливим є також те, що міграційний відтік кваліфікованої робочої сили спричиняє поглиблення диспропорцій на ринку праці, що сформувались в Україні ще в мирний період та посилюються в період війни.

Тимчасова втрата частини територій, руйнування виробничих ланцюгів, погіршення умов для підприємництва, втрата значної частки потенціалу базових галузей промисловості та аграрного сектору, руйнація соціальної інфраструктури призвели до значних втрат економіки та, як наслідок, зменшення поля прикладання праці, зменшення частки якісних робочих місць та поглиблення галузевих та професійно-кваліфікаційних диспропорцій на ринку праці. Вони проявляються в нестачі кваліфікованих кадрів за окремими професійними групами, спеціальностями чи спеціалізаціями, невідповідністю структури професійної освіти актуальним і перспективним потребам ринку праці за кваліфікаційним рівнем і професійною структурою.

Глибина професійних дисбалансів, що оцінюється за допомогою коефіцієнта асиметрії на основі використання показника навантаження на одне вакантне робоче місце у розрізі професійних груп, свідчить про критичну розбалансованість вітчизняного ринку праці (значення вказаного показника протягом останніх трьох років коливається в знаходиться в межах 2,3–2,5). Ця проблема на перетині попиту та пропозиції робочої сили є чи не основною перешкодою розвитку й ефективної реалізації трудового потенціалу. За прогнозами НБУ, у зв'язку з диспропорціями на ринку праці, які поглибилися через війну, протягом 2023–2025 років очікується лише повільне зростання зайнятості.

За таких умов дуже важливими є заходи держави у сфері подолання професійно-кваліфікаційних диспропорцій на ринку праці та максимального залучення робочої сили, у тому числі осіб, які повертаються після вимушеної міграції, в поле зайнятості як у воєнний час, так і в період економічного відновлення. Пріоритетним залишається також питання забезпечення мобільності робочої сили, у тому числі професійної, що визначає рівень адаптивності до змін умов прикладання праці та сприяє забезпеченню потреб підприємств у робочій силі. Вирішення зазначених завдань значною мірою лежить у площині ефективності та дієвості соціальних ліфтів.

У контексті диспропорцій на ринку праці глибина впливу виїзду працівників як на нинішню економічну ситуацію, так і на повоєнну відбудову великою мірою залежить від того, які сфери виробництва зазнали втрат, наскільки вони важливі для забезпечення стійкості економіки, чи є можливість забезпечити попит працівників у них за рахунок внутрішніх ресурсів.

Оскільки переважна більшість біженців працездатного віку жінки, вони здебільшого є носіями «жіночих» професій, що підтверджується численними соціологічними даними. Для прикладу наведемо результати дослідження УВКБ, яке опитало 43 тис. українців у багатьох країнах Європи в травні-листопаді 2022 р. Відповідно до них 15 % біженців були на Батьківщині зайняті в торгівлі, 14 % – у сфері освіти, 9 % – в охороні здоров'я, 5 % – у готельно-ресторанному бізнесі, 5 % – у салонах краси, по 4 % – у соціальних послугах, в адміністрації, у будівництві та видобувній промисловості [12]. Таким чином, вплив біженців має диспропорційний ефект на різні сфери зайнятості й особливо відчутний у торгівлі, освіті, охороні здоров'я та послугах. Можна припустити, що для повоєнної відбудови серед найбільш затребуваних професій будуть будівельники, спеціалісти сфери енергетики. При збереженні сформованої тенденції щодо розвитку сфери ІТ продовжиться попит фахівців цієї сфери діяльності. Проте не меншою буде необхідність у медпрацівниках, психологах, вчителів, тобто професіях, якими володіє значна частина біженців війни, які виїхали за кордон.

Оскільки люди не лише виробники, а й споживачі товарів та послуг, вплив значної маси біженців негативно позначився на платоспроможному попиті, що є важливим рушієм економіки. На думку деяких експертів, падіння попиту внаслідок виїзду населення за кордон могло спричинити до 10 % падіння ВВП [21].

Виїзд біженців зумовив також і прямі фінансові втрати. За даними Національного банку України користування мігрантами за кордоном банківськими картками українських банків призвело до масштабного відпливу валюти. Витрати за статтю платіжного балансу «особисті подорожі» збільшилися в порівнянні з довоєнним роком у 8,5 рази.

Водночас необхідно зважати, що наданий країнами світу притулок допоміг зберегти життя та здоров'я мільйонам українців, значно послабити гуманітарну кризу в країні, а також більш якісно і в більшому обсязі підтримати тих, хто залишався, враховуючи дуже обмежені в умовах війни ресурси. За оцінками дослідників, на одного біженця країни Європи витратили протягом року від 6 до 10 тис. євро. Якщо $\frac{2}{3}$ зареєстрованих у ЄС українців потребуватимуть державної підтримки, то загальний обсяг видатків може становити від 26.4 млрд до 73,3 млрд євро на рік [22]. Це означає, що Україні додатково надано допомогу в обсязі, порівняним або й більшим за обсяги підтримки, наданої країні державами та інститутами ЄС протягом 2022 року, що наблизилися до 60 млрд євро [23].

Високий рівень освіти та активний вік, як і бажання забезпечити свої сім'ї, були важливим підґрунтям залученню біженців до трудової діяльності в країнах перебування. За даними дослідження, проведеного компанією EWL, що займається працевлаштуванням мігрантів у країнах Європи, через рік після початку російсько-української війни в Польщі працевлаштовано

82 % дорослих біженців, або майже 900 тис. осіб. У Чехії знайшли роботу 100 тис. осіб, тобто приблизно третина. У Німеччині показники скромніші – 140 тис., тобто близько чверті біженців працездатного віку [24]. На заваді, очевидно, стає мовний бар'єр, який, однак, з часом буде подоланий. Завдяки поширенню серед українців вивчення англійської мови, у Великій Британії ситуація інша: за офіційними даними уже в листопаді 2022 року 56 % дорослих біженців з України працювали, що суттєво більше в порівнянні з червнем, коли частка працевлаштованих становила лише 19 % [25].

З активізацією працевлаштування українців за кордоном трудові доходи, отримані в країнах перебування, покривають значну частку фінансування витрат мігрантів. Більше того, частина біженців набуває можливість для накопичення заощаджень та фінансової підтримки членів сім'ї, які залишаються вдома. Можна припустити, що саме це є вагомою причиною стабілізації обсягів приватних валютних переказів, які надійшли протягом року війни в Україну. Адже враховуючи безпекову ситуацію, а також той факт, що значна частина біженців війни прямувала до родичів, які жили та працювали в зарубіжних країнах, тобто внаслідок возз'єднання сімей за кордоном, потреба в переказах мігрантів в Україну відпадала, можна було очікувати значне скорочення обсягів валютних надходжень від приватних осіб. Однак, за даними НБУ, у 2022 році порівняно з 2021 їх сума скоротилися лише на 9 %, проте залишилася більшою, ніж 2020 року. Враховуючи катастрофічне падіння в результаті війни ВВП країни майже на третину, значення переказів для економіки зросло. Таким чином, втрата людського капіталу частково надолужується надходженням у країну капіталу фінансового.

При оцінці втрат трудового потенціалу внаслідок вимушеної міграції важливим є запитання, наскільки ці втрати незворотні, тобто чи повернуться біженці на Батьківщину, хто, коли і скільки з них повернеться.

Відповідь на нього залежить від тривалості воєнних дій, рівня завданих агресором руйнувань, швидкості повоєнної відбудови, успіху (або неуспіху) адаптації біженців у країнах перебування та політики цих країн щодо них.

Перші опитування українських біженців війни свідчили про їхнє одностайне бажання щонайшвидше повернутися на Батьківщину – понад 90%. Проте війна тривала, небезпека зберігалася і наступні опитування виявили, що чітко визначитися із своїм майбутнім біженцям дуже важко. За даними опитування, здійсненого УВКБ ООН взимку 2022-2023 років, лише 12 % українських біженців планували повернутися на Батьківщину найближчим часом, 65 % мали надію повернутися колись, 18 % не визначилися, 5 % взагалі не планували повертатися. Відповіді респондентів великою мірою залежали від регіону походження, тривалості проживання за кордоном, віддаленості країни їхнього перебування від України та складу сім'ї. Так, намір повернутися виявився більш поширеним серед осіб старшого віку, домівки яких не ушкоджені, вихідців з менш уражених війною регіонів України, які залишили вдома дітей або подружжя, нетривалий час перебували в сусідніх до

України державах. Ті ж, хто повертатися наміру не мав, здебільшого знаходилися у віддалених країнах, виїхали в перші місяці війни, є молодими людьми, часто чоловіками, одинаками без утриманців, мають технічну освіту. Своє рішення ця група респондентів, крім міркувань безпеки, мотивувала відсутністю в місцях їхнього колишнього проживання роботи, засобів для існування, належних житлових умов та доступу до базових послуг (31, 16 та 12 % відповідно). Натомість у країні перебування вони знайшли стабільну роботу (19 %) та відчувають себе достатньо інтегрованими (11 %) [26].

Хоча нині частка тих, хто взагалі не планує повертатися, незначна, тривожним сигналом є високий відсоток тих, хто не визначився. Та й зміна намірів більшості біженців, які планують одного дня все ж повернутися, також не виключена. Дуже вагомим є фактор часу. Чим тривалішим є перебування мігранта в країні, тим більша імовірність його інтеграції, орієнтації на тривале проживання за кордоном. Під час зимового опитування УВКБ ООН було опитано повторно близько тисячі українців, які брали участь у попередньому опитуванні в серпні-вересні 2022 р. 9 % респондентів, опитаних восени, повернулися на Батьківщину, тобто здійснили плани, про які повідомляли свого часу. Серед тих, хто залишився за кордоном, планували повернення найближчим часом приблизно стільки ж респондентів, що й восени, проте частка респондентів, які мали намір колись повернутися, зменшилася з 78 до 66 %, тих, хто не визначився, подвоїлася, а неповерненців зроста з 4 до 5 % [26].

Великою мірою подальші плани біженців залежать від того, яку мету вони ставили перед собою, виїжджаючи за кордон. Хоча, безумовно, переважна більшість українців керувалася міркуваннями безпеки, проте були й такі, які використали можливість виїхати до більш благополучних і багатих країн. Їхні життєві плани, очевидно, полягають у тому, щоб залишитися в країні перебування на довші строки. Результати опитування, проведеного в 36 країнах Міжнародним дослідницьким холдингом 4Science, свідчать, що серед тих, хто не планує повертатися в Україну, більшість планували еміграцію до Європи ще до війни (54 %). Здебільшого це молодь до 35 років з високим освітнім рівнем, 64 % з них володіє однією або кількома іноземними мовами [27].

При оцінці перспектив повернення потрібно зважати на те, що притулок, наданий українцям, є тимчасовим і після нормалізації ситуації в Україні буде припинений, після чого кожна країна перебування мігрантів вирішуватиме, кому залишитися, а кому повернутися залежно від власних інтересів, ситуації на ринку праці. Зацікавлені в поповненні своїх людських ресурсів країни перебування, імовірно, докладатимуть зусиль для затримання на своїй території спеціалістів, молоді. Менше шансів залишитися за кордоном матимуть особи старшого віку, з нижчим освітнім рівнем. Якщо навіть висококваліфіковані особи визначаться на користь повернення на Батьківщину, потрібно зважати на те, що попри високий освітній рівень біженці з України часто змушені працювати за кордоном на посадах, які не відповідають їхній кваліфікації, що може призвести до втрати важливих трудових навичок, декваліфікації.

Загалом можна припустити, що тривало залишатимуться в зарубіжних країнах найвірогідніше ті, хто має там родину, виїхав до віддалених держав, завдяки професійним знанням та кваліфікації може знайти достойну роботу й забезпечити собі гідний рівень життя. Вагомим чинником неповернення виступатиме, безумовно, руйнування житла, втрата майна, тобто частка вихідців із найбільш уражених війною регіонів буде значною.

Втрати трудового потенціалу посиляться внаслідок інтенсифікації трудової міграції за кордон за принципом ланцюгової міграції, коли біженці війни, що закріпилися в краях перебування, сприятимуть в подальшому трудовій міграції своїх родичів чи знайомих, оскільки для ліквідації наслідків війни домогосподарства потребуватимуть значних коштів, заробити які в зруйнованій війною вітчизняній економіці буде складно. На користь такого висновку досвід трудової міграції, накопичений громадянами України, використання роботи за кордоном як стратегії виживання в несприятливих обставинах. Він підтверджується також тенденцією до виїзду за кордон, що поширюється серед внутрішніх переміщених осіб. Так, за даними опитувань, які проводилися REACH, організацією, мета якої полягає в моніторингу гуманітарних криз, чисельність ВПО, які виїхали за кордон у січні 2023 року, становила 11 %, що майже вдвічі більше, ніж навесні 2022 р. (6 %). Симптоматично, що основним мотивом еміграційних планів є бажання працевлаштуватися за кордоном (61 %), а також об'єднатися з родичами, які вже там перебувають (45 %). Безпекові міркування спонукають до еміграції лише 30 % тих, хто має намір виїхати [28].

Крім того, варто нагадати, що на момент широкомасштабного вторгнення РФ за кордоном працювали численні українські трудові мігранти. Лише в Польщі, за деякими оцінками, понад мільйон осіб. Частина з них повернулася на Батьківщину, частина набула статусу тимчасового захисту, проте частина змінила свої міграційні плани. Якщо раніше панівною моделлю міграційної поведінки українців була циркулярна міграція, тобто періодичні виїзди за кордон та повернення додому, то в результаті війни частина мігрантів, які розглядали своє перебування за межами держави як короткострокове, почала орієнтуватися на більш тривале, а то й постійне проживання в зарубіжних країнах.

Висновки і пропозиції. Таким чином, Україні доведеться зіткнутися зі значними втратами трудового та інтелектуального потенціалу, що може значно ускладнити повоєнне відновлення держави. Обсяги цих втрат прогнозувати нині неможливо, проте враховувати їхній евентуальний вплив на стійкість економіки необхідно.

Міграційні втрати робочої сили в якісному та кількісному вимірах можуть спричинити зростання економічного навантаження на працюючих, посилення структурних диспропорцій на ринку праці, загострити проблему дефіциту робочої сили за окремими професіями, призвести до скорочення надходжень до бюджетів і соціальних фондів при збільшенні навантаження на них, що стане серйозною загрозою соціальній стійкості.

Основним напрямом протидії цим негативним викликам має бути, безумовно, створення умов для повернення біженців війни в Україну та їхньої реінтеграції в українське суспільство. Політика повернення має посісти належне місце у внутрішній політиці держави. Необхідно розробити загальнодержавну та місцеві програми повернення та реінтеграції, створити відповідні виконавчі структури, забезпечити чітку міжвідомчу координацію. Реалізація політики повернення потребуватиме налагодження обліку переміщених осіб та вивчення їхніх потреб та намірів. Її складовою має бути детальне інформування біженців про ситуацію в місцях проживання в Україні, можливість працевлаштування та започаткування бізнесу, підтримку, на які поверненці можуть розраховувати.

Забезпечити повернення біженців допоможе розвиток співпраці з країнами їхнього перебування та міжнародними організаціями, наприклад, у спосіб досягнення домовленостей щодо адресного трансферту допомоги, яку українці отримували за кордоном, в Україну, її спрямування на відбудову зруйнованого житла, мікрокредитування дрібного бізнесу, фінансування професійного навчання тощо залежно від конкретних потреб особи.

Питання повернення має посісти належне місце в мирному процесі, передусім щодо створення умов для вільного прийняття рішення про повернення українцями, примусово депортованими до Росії.

Немає сумніву, що успіх політики повернення біженців в середньо- та довготерміновій перспективі лежить у соціально-економічного площині, а створенням умов для повернення українців з-за кордону та їх реінтеграції значною мірою залежить від ефективності системних дій із застосуванням інноваційних методів державного регулювання у трудовій сфері. Механізм регулювання ринку праці повинен не тільки балансувати сферу зайнятості, а й забезпечувати належні, гідні умови праці.

У зв'язку з цим пріоритетами державної політики мають стати:

- формування сприятливих умов для забезпечення продуктивної зайнятості шляхом впровадження системних стимулів для розширення пропозиції робочих місць у приватному секторі економіки, стимулювання самозайнятості населення; зменшення бюрократичного навантаження на роботодавців, спрощення регулювання праці і скорочення зайвих бюрократичних процедур у сфері трудових відносин; забезпечення мобільності робочої сили; реалізації політики, спрямованої на забезпечення ефективного використання освітнього потенціалу, збільшення економічної активності молоді, жінок та вирішення проблеми безробіття серед внутрішньо переміщених осіб працездатного віку, мінімізація відтоку робочої сили, посилення ролі мотиваційних чинників до продуктивної праці;

- забезпечення гнучкості регіональних ринків праці робочої сили;

- пом'якшення дисбалансу між змістом послуг освітньої сфери та потребами ринку праці, що потребує оптимізації сфери підготовки кадрів та приведення її у відповідність до потреб вітчизняного ринку праці;

- інституалізація інклюзивної політики зайнятості, яка б враховувала умови військового стану та повоєнного відновлення.

Список використаних джерел

1. Булек М. Стійка Україна. Захист суспільства від російської агресії [Електронний ресурс] / М. Булек, О. Луцевич // The Royal Institute of International Affairs. – 2020. – 48 с. – Режим доступу: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2020-10/2020-09-17-resilient-ukraine-boulegue-lutsevych-ukainian.pdf>.
2. UNHCR. (21.04.2023). Operational data portal. Ukraine situation [Electronic resource]. – Accessed mode: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.125435210.1171454164.1680007933-2051047251.1651146256.
3. Factsheet (2 February 2023). Surveys of Arriving Migrants from Ukraine (SAM - UKR) [Electronic resource]. – Accessed mode: https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/2023-02/2023_02_02_EUAA_SAM_UKR_Factsheet.pdf.
4. NBC NEWS. (18.04.2023). War in Ukraine [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://www.nbcnews.com/politics/immigration/us-admits-271000-ukrainian-refugees-russia-invasion-biden-rcna72177>.
5. Options. (29.03.2023). Why are some refugees more welcome in Canada than others? [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://policyoptions.irpp.org/magazines/february-2023/ukrainian-afghan-refugees/#:~:text=Since%20the%20onset%20of%20CUAET,inclusing%20federal%20refugee%20resettlement%20programs>.
6. MOM. (23 січня 2023). Звіт про повернення в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-povernennya-v-ukraini-16-23-sichnya-2023-roku>.
7. The PCPM. (2023). Foundation is the first Polish organization to help Ukrainian refugees in Latvia [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://reliefweb.int/report/latvia/pcpm-foundation-first-polish-organization-help-ukrainian-refugees-latvia>.
8. Прищепя Я. Складно було слухати їхні історії – як Грузія приймає українських біженців [Електронний ресурс] / Я. Прищепя // Суспільне Новини. – 2022. – Режим доступу: <https://suspilne.media/297016-skladno-bulo-sluhati-ihni-istorii-ak-gruzia-prijmae-ukrainskih-bizenciv>.
9. Орбегозо М. Непростий шлях українських біженців з Росії до Естонії / М. Орбегозо [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. – Жовтень 22, 2022. – Режим доступу: www.dw.com/uk/neprostitj-slah-ukrainskih-bizenciv-z-rosii-do-estonii/a-63515859.
10. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Проміжний звіт [Електронний ресурс] / Центр економічної стратегії. – Березень 2023. – Режим доступу: <https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/>.
11. Підтвердження оцінки про 8 мільйонів біженців з України немає – директорка Інституту демографії [Електронний ресурс] // Суспільне новини. – 24 лютого 2023. – Режим доступу: <https://suspilne.media/396044-pidtvrdzenna-ocinki-pro-8-miljoniv-bizenciv-z-ukraini-nemaie-direktorka-institutu-demografii/>.
12. UNHCR. (08.2022). Regional protection profiling & Monitoring. Profiles, Needs & Intentions of Refugees from Ukraine [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://reliefweb.int/report/poland/regional-protection-profiling-monitoring-profiles-needs-intentions-refugees-ukraine-may-august-2022>.
13. Курилюк Ю. Російська агресія як фатор впливу на глобальні міграційні процеси [Електронний ресурс] / Ю. Курилюк // Migration & Law/ – 2022. – № 2. – С. 3–4. – Режим доступу: <https://nam.kiev.ua/files/publications/mandl-20223-4.pdf>.
14. Operational Data Portal. UHCR. (19.04.2023). Number of application for temporary protection [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://data.unhcr.org/es/dataviz/226>.

15. SAM – UKR. (2 February 2023). Surveys of Arriving Migrants from Ukraine [Electronic resource]. – Accessed mode: https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/2023-02/2023_02_02_EUAA_SAM_UKR_Factsheet.pdf.

16. Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни [Електронний ресурс] // Ratinggroup. – 2022. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html.

17. ILO. (2022). Report on developments relating to the resolution concerning the Russian Federation's aggression against Ukraine from the perspective of the mandate of the International Labour Organization [Electronic resource]. – Accessed mode: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_869200.pdf.

18. Ukrainian refugees – vocational activation in Germany and in Poland [Electronic resource] // Research EWL. – 2022. – Accessed mode: <https://ewl.com.pl/en/report-ukrainian-refugees-vocational-activation-in-germany-and-in-poland>.

19. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

20. OECD. (05.2023). What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/c7e694aa-en.pdf?expires=1675082642&id=id&accname=guest&checksum=570EF0C7FE8C68FE75BA738B960CBF41>.

21. Українські мігранти підіймають економіку Європи. Що буде з Україною без них? [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 10 січня 2023. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807>.

22. Вплив українських мігрантів на економіку країн реципієнтів [Електронний ресурс] / НБУ. – 2023. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf?v=4.

23. Польська К. Що вже зробив для України її основний помічник – ЄС / К. Польська [Електронний ресурс] // Медіакомпанія DW. – 02.02.2023. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/so-vze-zrobiv-dla-ukraini-ii-golovnij-pomicnik-es/a-64587965>.

24. Regional Science Association International. (04.2023). War refugees from Ukraine. A year in Poland. A survey [Electronic resource]. – Accessed mode: https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2023/02/REPORT_REFUGEES_YEAR_IN_POLAND_ENG_WWW-1.pdf.

25. OGL. (11. 2022). Visa holders entering the UK under the Ukraine Humanitarian Schemes – Follow-up survey: 17 October to 7 November 2022 [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/visaholdersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemes/17octoberto7november2022>.

26. UNHCR. (2023). Lives on Hold #3 - Intentions and perspectives of refugees from Ukraine: Regional Intentions Report [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://reliefweb.int/report/world/lives-hold-3-intentions-and-perspectives-refugees-ukraine-regional-intentions-report-february-2023>.

27. Українські біженці в Європі. Дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні [Електронний ресурс] // SERVICE™. – 2023. – Режим доступу: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini>.

28. REACH. (02. 2023). Arrival and Transit Monitoring [Electronic resource]. – Accessed mode: https://www.impact-repository.org/document/reach/a1c818c6/UKR2208_REACH_ATM_Round-6_Factsheet_February2023.pdf.

References

1. Bulek M., Lutsevych O. (2020). *Stiika Ukraina. Zakhyst suspilstva vid rosiiskoi ahresii [Standing Ukraine. Protection of society from Russian aggression]*. The Royal Institute of International Affairs. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2020-10/2020-09-17-resilient-ukraine-boulegue-lutsevych-ukainian.pdf>.
2. UNHCR. (21.04.2023). Operational data portal. Ukraine situation. https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.125435210.1171454164.1680007933-2051047251.1651146256.
3. Factsheet (2 February 2023). Surveys of Arriving Migrants from Ukraine (SAM - UKR). https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/2023-02/2023_02_02_EUAA_SAM_UKR_Factsheet.pdf.
4. NBC NEWS. (18.04.2023). War in Ukraine. <https://www.nbcnews.com/politics/immigration/us-admits-271000-ukrainian-refugees-russia-invasion-biden-rcna72177>.
5. Options. (29.03.2023). Why are some refugees more welcome in Canada than others? <https://policyoptions.irpp.org/magazines/february-2023/ukrainian-afghan-refugees/#:~:text=Since%20the%20onset%20of%20CUAET,includin%20federal%20refugee%20resettlement%20programs>.
6. IOM. (January 23, 2023). Zvit pro povnennia v Ukrainu [Report on return to Ukraine]. <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-povernennya-v-ukraini-16-23-sichnya-2023-roku>.
7. The PCPM. (2023). Foundation is the first Polish organization to help Ukrainian refugees in Latvia. <https://reliefweb.int/report/latvia/pcpm-foundation-first-polish-organization-help-ukrainian-refugees-latvia>.
8. Pryshchepa, Ya. (2022). Skladno bulo slukhaty yikhni istorii – yak Hruziia pryimaie ukraïnskykh bizhentsiv [It was difficult to listen to their stories - how Georgia accepts Ukrainian refugees]. *Suspilne Novyny - Social News*. <https://suspilne.media/297016-skladno-bulo-sluhati-ihni-istorii-ak-gruzia-prijmae-ukraïnskih-bizenciv>.
9. Orbehozo, M. (October 22, 2022). Neprostyy shlyakh ukraïns'kykh bizhentsiv z Rosiyi do Estoniyi [The difficult path of Ukrainian refugees from Russia to Estonia]. *Deutsche Welle*. www.dw.com/uk/neprostij-slah-ukraïnskih-bizenciv-z-rosii-do-estonii/a-63515859.
10. Tsentr ekonomichnoyi stratehiyi - Center for Economic Strategy (March 2023). Bizhentsi z Ukraïny: kto vony, skil'ky yikh ta yak yikh povnuty? [Refugees from Ukraine: who are they, how many are there and how to return them?]. <https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/>.
11. Pidtverdzhennia otsinky pro 8 milioniv bizhentsiv z Ukraïny nemaie — dyrektorka Instytutu demografii [There is no confirmation of the estimate of 8 million refugees from Ukraine - the director of the Institute of Demography] (February 24, 2023). *Suspilne novyny - Social news*. <https://suspilne.media/396044-pidtverdzhenna-ocinki-pro-8-miljoniv-bizenciv-z-ukraini-nemaie-direktorka-institutu-demografii/>.
12. UNHCR. (2022). Regional protection profiling & Monitoring. Profiles, Needs & Intentions of Refugees from Ukraine. <https://reliefweb.int/report/poland/regional-protection-profiling-monitoring-profiles-needs-intentions-refugees-ukraine-may-august-2022>.
13. Kurylyuk, Yu. (2022). Rosiyska ahresiya yak fator vpolyvu na hlobal'ni mihratsiyni protsesy [Russian aggression as a factor influencing global migration processes]. *Migration & Law*, (2), 3–4. <https://nam.kiev.ua/files/publications/mandl-20223-4.pdf>.
14. Operational Data Portal. UHCR. (19.04.2023). Number of application for temporary protection. <https://data.unhcr.org/es/dataviz/226>.
15. SAM – UKR. (2 February 2023). Surveys of Arriving Migrants from Ukraine. https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/2023-02/2023_02_02_EUAA_SAM_UKR_Factsheet.pdf.

16. Ratinggroup. (2022). Visimnadtsyate zahalnonatsionalne opytuvannya: psykholohichni markery viyny [Eighteenth National Survey: Psychological Markers of War]. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html.
17. ILO. (2022). Report on developments relating to the resolution concerning the Russian Federation's aggression against Ukraine from the perspective of the mandate of the International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_869200.pdf.
18. EWL. (2022). Ukrainian refugees – vocational activation in Germany and in Poland. <https://ewl.com.pl/en/report-ukrainian-refugees-vocational-activation-in-germany-and-in-poland>.
19. State Statistics Service. (2023). Statystychna informatsiya - Statistical information. <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
20. OECD. (05.2023). What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/c7e694aa-en.pdf?expires=1675082642&id=id&accname=guest&checksum=570EF0C7FE8C68FE75BA738B960CBF41>.
21. Ukrayinski mihranty pidiymayut' ekonomiku Yevropy. Shcho bude z Ukrayinoyu bez nykh [Ukrainian migrants are boosting the European economy. What will happen to Ukraine without them?] (January 10, 2023). *Ekonomichna Pravda – Economic truth*. <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807>.
22. National Bank of Ukraine. (2023). Vplyv ukrainskykh mihrantiv na ekonomiky krain retsypiientiv [The impact of Ukrainian migrants on the economies of recipient countries]. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf?v=4.
23. Polska, K. (2023). Shcho vzhe zrobyv dlia Ukrainy yii osnovnyi pomichnyk – YeS [What has already been done for Ukraine by its main helper - the EU]. *Media company DW*. <https://www.dw.com/uk/so-vze-zrobiv-dlia-ukraini-ii-golovnij-pomicnik-es/a-64587965>.
24. Regional Science Association International. (2023). War refugees from Ukraine. A year in Poland. A survey. https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2023/02/REPORT_REFUGEES_YEAR_IN_POLAND_ENG_WWW-1.pdf.
25. OGL. (2022). Visa holders entering the UK under the Ukraine Humanitarian Schemes – Follow-up survey: 17 October to 7 November 2022. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/visaholdersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemes/17octoberto7november2022>.
26. UNHCR. (2023). Lives on Hold #3 - Intentions and perspectives of refugees from Ukraine: Regional Intentions Report. <https://reliefweb.int/report/world/lives-hold-3-intentions-and-perspectives-refugees-ukraine-regional-intentions-report-february-2023>.
27. SERVICE™. (04. 2023). Ukrainski bizhentsi v Yevropi. Doslidzhennia povedinky ta nastroyiv ukrayintsiv, shcho vymusheni buly vykhalo v Yevropu vnaslidok viiny v Ukraini [Ukrainian refugees in Europe. A study of the behavior and attitudes of Ukrainians who were forced to leave for Europe as a result of the war in Ukraine]. <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buliviyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini>
28. REACH. (02. 2023). Arrival and Transit Monitoring. https://www.impact-repository.org/document/reach/a1c818c6/UKR2208_REACH_ATM_Round-6_Factsheet_February2023.pdf.

Отримано 21.04.2023

UDC 330.131.7:314.747:325.14

Olena Malynovska

Dr. Sc. (Public Administration), Chief Researcher
National Institute for Strategic Studies (Kyiv, Ukraine)

E-mail: malynovska53@gmail.com. **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-5305-0253>

Liubov Yatsenko

Chief Consultant
National Institute for Strategic Studies (Kyiv, Ukraine)

E-mail: yatsenkol59@gmail.com. **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-7686-3812>

THE IMPACT OF WAR-INDUCED FORCED MIGRATION ABROAD ON THE STATE OF UKRAINE'S LABOR POTENTIAL IN THE CONTEXT OF SOCIAL SUSTAINABILITY

The labor potential is an important component of the country's economic potential, and its quantitative and qualitative characteristics significantly affect the rate of economic growth and social sustainability. The article presents the general theoretical foundations of the concept of social sustainability, the main milestones of its formation, key principles and concepts. The information base for the study of migration flows and their expected impact on the qualitative and quantitative characteristics of the labor potential was based on statistical data from Ukraine and countries that have provided asylum to forced migrants. The results of sociological surveys were also used, dozens of which were conducted by international organizations, foreign and Ukrainian think tanks during the war year. An analysis of the available estimates and reservations to them allowed us to formulate the author's assumption about the real number of refugees from Ukraine who have taken refuge in Europe, the United States, and Canada, as well as voluntarily or forcibly ended up in the Russian Federation. The socio-demographic characteristics of those who left indicate a significant outflow of working-age people, including a large number of highly skilled workers. A serious risk is posed by the emigration of children and young people, and their failure to return threatens the Ukrainian economy not only with a reduction in labor supply in the near future, but also with a deterioration in its quality characteristics and a loss of Ukraine's demographic potential in the medium and long term. The massive out-migration of the population had a negative impact on effective demand, which is an important driver of the economy.

The author proves the expediency of formulating and implementing the state policy of Ukraine aimed at counteracting these negative challenges, which is a prerequisite for ensuring social sustainability. During the period of military operations and post-war recovery, state policy measures in the area of preserving and utilizing labor potential should be as effective as possible and aimed at creating a favorable environment for the return of war refugees to Ukraine and their reintegration into Ukrainian society.

Keywords: labor potential, forced migration, loss assessment, social sustainability.

References: 28.